

Osmanlı Dönemi Kıbrıs Türk Tababet Tarihine Giriş¹

INTRODUCTION TO HISTORY OF MEDICINE OF THE CYPRIOT TURKS DURING THE OTTOMAN PERIOD

Nuri ÇEVİKEL*

* Doç.Dr., Doğu Akdeniz Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, KKTC

Özet

Aslen Sultan II. Mahmut Kütüphanesi (Lefkoşa) envanterinde kayıtlı olup, son zamanlarda K.K.T.C. Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi'nin (Girne) yerleşkesi içerisinde özel olarak inşa edilmiş bir mekana taşınmış bulunan eserler, Osmanlı dönemi Kıbrıs Türk siyaset, toplum ve kültür tarihi açısından gayet önemli ve zengin kaynaklar oluşturmaktadır. Tespitlerimize göre bunlar arasında tıpla ilgili olanlar da vardır. Bu eserler incelendiğinde Kıbrıs Türk tababetinin mahiyeti ve tarihî gelişimini, başka bir deyişle Kıbrıs Türk insanın bir zamanlar taşımış olduğu tıbbî geleneğin dayandığı esasları belirlemek ve tarihî süreç içerisinde hangi kültürel çevrelerden ve kaynaklardan nasıl beslendiğini, etkilendiğini veya geliştirdiğini anlamak mümkün gözükmemektedir. Bu çalışmanın asıl amacı belirtilen konuda bir tahlil denemesinde bulunmaktadır. Bununla da Kıbrıs Türk tababetine yalnızca bir giriş yapılmış olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs Türk tababet tarihi ve kaynakları, Osmanlı tababeti, Osmanlı tarihi

T Klin Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi 2003, 11:226-239

Summary

The manuscripts and printed books of medicine in the collection of the Library of Sultan Mahmud II (Sultan Mahmud II Kütüphanesi) which had been recently taken to a special section of the National Archive and Research Office of TRNC (K.K.T.C. Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi / Girne) and some other related ones found in the National Archive (Girne) make it possible to a substantial extent to determine the nature and follow the historical development of the Cypriot Turks' medical understandings and traditions from the conquest to the first half of the twentieth century. An attempt to realize an analysis on such a process constitutes the subject of this paper.

Key Words: History of Medicine of the Cypriote Turks and its sources, Ottoman medicine, Ottoman history

T Klin J Med Ethics, Law and History 2003, 11:226-239

Kıbrıs Türkleri bugün olduğu gibi, dün de tıbbî önem vermişler ve bu konuda bir geleneğe sahip olmuşlardır. Bu çalışmamızda söz konusu geleneğin ne kadar köklü olduğunu göstermek istedik. Bu çerçevede yaptığımız araştırmalar sonucu elde ettiğimiz tespitlere göre, Kıbrıs Türkleri birçok değerleri gibi, tıbbî anlayış ve geleneklerini de on altıncı yüzyılda Anadolu'dan Kıbrıs adasına taşımışlardır. Dolayısı ile sahip oldukları tababet anlayışının esasları, bütün imparatorluk genelinde hâkim olan Osmanlı tababet felsefesi ve uygulamalarından kaynaklanmıştır. Osmanlı tababeti, Anadolu Selçuklu ve Büyük Selçuklu tababetine, onlarınki de İslâm,

eski Yunan ve Hint tababetine dayanmaktaydı (1,2).

Söz konusu etkileşim ve oluşum süreci aşağıda basamak basamak ele alınacaktır. Ondan sonra da, bu araştırmanın arşiv kaynakları olup, hâlen Milli Arşiv'de korunmakta olan değişik dönemlere ait tıbbî eserler tanıtılıp, değerlendirmeye tâbi tutulacaktır. Önce Büyük Selçuklu tababetine değinilecektir.

I. Büyük Selçuklular Dönemi

Türklerin, kökleri Uygur Türklerine kadar uzanan zengin bir tıp geleneğine sahip olduğu bilinmektedir. Büyük Selçuklular döneminin de ge-

nel Türk tıp tarihinde ayrı bir yeri vardır. Büyük Selçuklu tıbbı Orta Asya Türk kültüründen gelen unsurlar, batı tıbbı ve İslâm tıbbının bir sentezini ifâde eder.

Özellikle İslâm tıbbının Büyük Selçuklu tıbbında etkisi büyüktür. İslâm tıbbı da genel olarak dört kaynaktan beslenerek oluşmuştur:

1. Arap, Acem ve Türk halklarının 5000 yıllık tıbbî geleneği
2. Orta-Asya Türk, Hint ve Çin'den gelen tıbbî bilgiler
3. Süryaniceye ve Arapçaya çevrilen eski Grek tıbbî metinleri
4. Halk tababeti bilgileri

İslâmiyette, tıbbî faaliyetlerin en önemli fikrî temelleri olan insanlara yardım etmek ve temizlik gibi işler yüce bir görev, bir ibadet olarak görülmektedir. Bu konuda Kur'ân'da birçok âyet ve İslâm Peygamberi'nin de yol gösterici hadîsleri vardır ki, bunlar *Tıbb-ı Nebvî* denilen İslâm tababetinin temellerini oluşturmuştur (3). İslâm'ın insan sağlığı ile ilgili ortaya koyduğu esaslar ve tavsiyeler, Türk insanının benliğinde önemli etki yapmıştır. İslâm tıbbı, ortaçağda köklü bir Türk tababet geleneğinin oluşmasında, bu geleneğin çeşitli ve muntazam sıhî müesseseler şeklinde tezahür etmesinde ve bilhassa Haçlı Seferleri neticesinde batı kültürünü etkileyebilecek bir seviyeye ulaşmasında önemli rol oynamıştır (4).

Büyük Selçuklu tababetinin esas çerçevesi, miladî onuncu ve on birinci asırlarda, ülkede özellikle İbn Sînâ ve çağdaşı diğer büyük müslüman hekimlerin eserlerinin okunması, şerhlerinin yapılması ve tahşiye, yani dipnotlar düşerek eklemelerde bulunulması gibi tıbbî faaliyetler yoluyla oluşturulmuştu (5).

Bir taraftan fikrî ve ilmî alt yapı oluşturulurken, bir taraftan da Büyük Selçuklu Türkleri hâkim oldukları topraklar üzerinde bugün bile sayıları tam tespit edilemeyen bimâristân, dârüşşifâ, bunlara bağlı tıp medreseleri ve kütüphaneler, kaplıca, ılıca, hamam, imaret vb. şifâ kurumları tesis etmişlerdi (4).

Büyük Selçuklu ülkesi, Hazar Denizi'nin güneyi ile Basra Körfezi arasında kalan, doğu ile batıyı birbirine bağlayan ve "Demirkapı" diye de bilinen geçidi de kapsayacak şekilde Ön Asya, kısmen Küçük Asya ve Yakın Doğu topraklarından oluşuyordu. Bu nedenle doğu-batı yönünde olan birçok kervan yolu Selçuklu topraklarından geçmekte ve dolayısıyla çeşitli sârî hastalıkların ülkeye girmesi, büyük felâketlere yol açması tehlikesiyle karşı karşıya kalınmaktaydı (6). Bu da hem *karantina* ve *hıfzıssıha* kurallarına riâyeti, hem de hastalıkların istilâları anında mümkün olabilen sıhî yardımların kolaylıkla yapılabilmesi için şifâ müesseselerinin ve yeterli sayıda hekimin hazır bulundurulmasını zaruret hâline getiriyordu. Tabii bunda, girişilen savaşların etkisini de unutmamak gerekir.

Bütün bu şartlar altında hızla gelişen Selçuklu tababeti gerçekten aynı devir batı tababetine göre çok ileri bir mahiyete sahipti. *Vakıf sistemi* yoluyla kurulan ve idare edilen hastahaneler ve onlara bitişik olarak inşa edilen *tıp medreseleri* gibi önemli sağlık merkezleri kurulmuş, buralarda usta-çırak usulü ile, hem teorik, hem de hasta başında uygulamalı dersler içeren tıbbî tedrisat ile işinde uzman hekimler yetiştirilmişti (7). Tarihçi Justin McCarthy (1997) eserinde Selçuklu medreselerine değinirken, bu kurumlarda hoca ve öğrencilere kalacak, yiyip içecek ve ibadet edecek hususi mekanların bulunduğunu, hocalara düzenli maaş verildiğini, birçok öğrenciye burs temin edildiğini ve bu şekliyle söz konusu medreselerin bugünkü modern üniversitelere benzediğini belirtmektedir.

Selçuklu şifâ kurumlarına bitişik olarak çok zengin kütüphaneler de kurulmuştu. Günümüzde uzman doktorların biraraya gelip yaptıkları akademik toplantılar anlamına gelen *tıbbî müşavereye* önem verilmişti. Çevre müslüman ülkelerden uzman hekimler davet edilmiş ve Selçuklu hastahanelerinde çalışmalarını sağlanmıştı (6). Hekimler daima *tıbbî müşahadeye* itimat etmişler ve hatta hastaların sadece tedavisi ile yetinmeyip, onların rahatsızlıklarından dolayı bozulmuş olan morallerini de dikkate alarak ona göre çeşitli psikolojik telkinlerde bulunmuşlardı. Mesane ve katarakt ameliyatları, key gibi cerrahî müdahaleler

yapılmakta, idrar muayenesi, kalbin işleyişi ile ilgili olarak el ile hastanın nabzının yoklanması ve ateşin olup olmadığını belirlemek için alınması yapılan temaslar vb. tıbbî muayeneler ihmal edilmemekteydi. Ayrıca ameliyatlardan önce gerekirse hasta uyuşturulmakta ve bu iş için de *ibtâl-i his*, yani uyuşturucu olarak *deliceotu* kullanılmaktaydı (8).

Devlet ülkedeki bütün tıbbî faaliyetlerin en büyük destekçisi ve hâmisiydi. Hatta devlet sıhhiyeciliği ve askerî tababet Selçuklular devrinde başlamıştır. Büyük Selçuklu hükümdarlarından Celâleddin Melikşah'ın (1072-1093) ordusunda gayet büyük (40 devenin taşıyabileceği kadar) "seyyar hastahane" vardı (6,8). Buraya kadar değinilen hususlar Büyük Selçuklu tababetinin mahiyeti hakkında önemli derecede ışık tutacak niteliktedir.

Türklerin bu devirden itibaren sahip olmaya başladığı gayet gelişmiş ve zengin tababet geleneği Selçuklular dönemine münhasır kalmayacaktı. Aynı seviyede olmasa da bu geleneğin Anadolu Selçukluları ve Anadolu Beylikleri dönemlerinde de yaşatıldığı bir gerçektir.

II. Anadolu Selçuklu Devleti Dönemi

Anadolu Selçukluları (1077-1308), Büyük Selçukluların bir dalı idi. Bütün kurumları ile onların varisleriydiler. Bu devirde de Türk tababetinin bir ölçüde parlak devri devam etmişti. Büyük Selçuklularda olduğu gibi, Anadolu Selçuklu hâkimiyetinin uzandığı Anadolu'nun her köşesinde sıhhi müesseseler kurulmaya devam edilmiştir.

Bu devirde Anadolu'da tesis edilmiş olan tıbbî kurumların en önemlilerinden bazıları şunlardı: Kayseri'de Gevher Nesîbe hastahanesi ve Gıyasiyye tıp mektebi (H.602 / M.1205), Sivas'ta Anadolu'nun en büyük hem hastahanesi, hem de tıp medresesi olan I. Keykavus hastahanesi (H. 614 / M. 1217) ve bir dârürrâha (H. 687 / M. 1288), Divrik'te Mengüçlerden Prenses Turan Melik hastahanesi (H. 626 / M. 1228), Konya'da birisi Alâeddin Keykubad'a âit olan (H. 616-634 / M. 1217-1236) dârüüşşifâlar, Çankırı'da Selçuk emirlerinden Atabey Ferruh hastahanesi (H. 633 / M. 1235), Kastomonu'da Selçuk vezirlerinden Ali

Pervâne hastahanesi (H. 671 / M. 1272), İsfahan/Kirman sahasında Karahata Türklerinden Kutluğ Türkan hastahanesi (H. 670-680 / M. 1271-1281), Mısır'da Seyfeddin Kalavun hastahanesi (H. 638 / M. 1284), on üçüncü asra âit (Konya) Aksaray'da dârüüşşifâ, Tokat'ta Pervâne Bey dârüüşşifâsı (H. 674 / M. 1288), yine on üçüncü asra âit Akşehir'de dârüüşşifâ, Mardin'de Necmeddîn İlğazî biraderi Eminüddîn dârüüşşifâsı, İlğazî devrinde Amasya'da Abdullah hastahanesi (H. 708 / M. 1308) (2,6).

İsimleri verilen bu kurumlar günümüze kadar izleri ulaşabilmiş olanların önemlilerinden bazılarıdır. Bunlardan başka, sıhhi menfaat açısından Anadolu Selçukluları kaplıcalara ve ılıcalara da önem vermişlerdir. Onlardan bazıları ülke çapında üne kavuşmuştur. Meselâ; Iğın, Seydişehir, Yoncalı, Erzurum'un Ova kazasında, Hasankale, Hamidiye, Çermiği, Terzili vb. gibi. Bu kaplıca ve ılıcaların buldukları yerlere hemen hamamlar yapılmış ve halkın istifadesine sunulmuştur.

Anadolu Selçuklu tababeti de civar memleketlerdeki tababetlerden geri değildi. Anadolu'da kurulan hastahanelerde de (dârüüşşifâ veya maristân) tıbbî tedarikat usta-çırak usulünde umumî ve nazarî dersler verilerek gerçekleştirilmiş ve böylece bu kurumlara gerçek birer tıp okulu mâhiyeti kazandırılmıştı (9).

Söz konusu tıp medreselerinde usta-çırak usulü ile önemli hekimler yetiştirilmiştir. Buralarda yetiştirilen yerli hekimlerden başka ayrıca, çevre İslâm memleketlerinden işinin ehli, ünlü mütehası hekimler davet edilmiş ve bu hastahane-medreselerde tıbbî bilgilerinden istifade edilmiştir. Bu hekimlerden bazıları ise şunlardır: Musullu Şemsüddîn ibn-i Hibl, Tiflisli Ebulfadl, Cerrâh Fasil, Muvaffakuddîn bini'l-Matran, Bağdadlı Muvaffakuddîn Abdullâtif, Ebu'l-Ferec-i Nasrânî, Efsalüddîn Huncî, Ebu'l-Ferecî'l-Malatî, Ebu Sâlim ibn-i Kürâbâ, Tabîb Kutbüddîn, Hasnun Errevâhî, Kemâlüddîn Karatay, Takiyüddîn Re'sî, Emîr Tabîb Mehmed, Şücâüddîn Ali bin Tâhir (6).

Anadolu Selçukluları da Büyük Selçuklular gibi dil olarak Farsça'yı ve ilim dili olarak da Arapça'yı kullanmışlardır (8,10-12). Anadolu'da Türkçe'nin yazı dili olarak kullanılmaya ve yay-

gınlık kazanmaya başlaması on üçüncü yüzyılın sonlarında, ilmî eserlerin Türkçe olarak yazılmaya başlaması ise ancak on dördüncü yüzyılın sonlarına doğru gerçekleşmiştir (10). Bu konuda Anadolu Selçuklu Devleti Moğol hegemonyası altına girdikten sonra Anadolu'da kurulan Türk Emirlikleri, ya da beylikleri dönemi çok önemlidir ki, aşağıda bu dönemin Türk tababetinin gelişimi açısından hususiyetleri ele alınacaktır.

III. Anadolu Türk Beylikleri Dönemi

On üçüncü yüzyılın ikinci yarısından itibaren Moğol istilâsı karşısında Anadolu Selçukluları dayanamayıp yıkıldıktan sonra, Anadolu'da Moğol idaresi kurulmuş ve Anadolu iki Moğol vâlisinin emrine verilmişti. Fakat 1308 yılından itibaren, Anadolu'nun farklı bölgelerinde, İlhânî (Moğol) idaresinin gevşekliğinden ve müsamahasından faydalanarak birçok Türk aşiretinin başları, ya da beyleri bazen isyan ederek, bazen de boyun eğerek kendi beyliklerini kurmayı başarmışlardı. Meselâ, Karaman'da Karamanoğulları, Kütahya civarında Germiyanogulları, İyonya'da Aydınogulları, Lidya'da Saruhanogulları, Misiya'da Karasioğulları, Paflagonya'da Candarogulları beylikleri kurulmuştur (1).

Bu beylikler Anadolu Selçuklularının vatanın imarı ve halk sağlığı alanında yaptıklarının yanında yenilerini gerçekleştirmişler ve Türk tababet geleneğini devam ettirmişlerdir. Meselâ, Dülkadiroğulları Kayseri'de cüzzâmhâneler, Saruhan oğulları da Manisa'da körhâneler kurmuşlardır.

Anadolu Türk Beylikleri döneminin en önemli hususiyeti, artık bu devirde ilk Türkçe tıbbî eserlerin görülmeye başlanmış olmasıdır. Bunun en temel sebebi, Anadolu'da kendi idarelerini kuran Türk beylerin kendi ana dilleri olan Türkçe'den başka dil bilmemeleriydi. Fakat onlar da, Anadolu Selçuklu idarecilerinin gittiği yoldan giderek, ilme, hususen tıba ilgi göstermiş ve desteklemiş olduklarından, kendilerine bu konuda birçok Türkçe'ye çevrilmiş eser ithâf edilmiştir (8). Bu devir hekimleri, zamanın en seçkin tıbbî eserlerini Türkçe'ye çevirme çalışmalarının yanında, takrirlerini de Türkçe yazmaya devam etmişlerdir. Bu takrirlerde “şu şu ilaçları al” anlamında kullanılan Arapça

“huz” sözcüğü yerine Türkçe “*alasan*” sözcüğünü kullanmaya başlamışlardır.

Anadolu'da kurulan Türk beyliklerinin reislerinin isteği üzerine dönemin hekimleri Arapça ve Farsça olarak kaleme alınmış birçok tıbbî eseri Türkçe'ye çevirmiş oldukları için Anadolu'da tıbbî çalışmalar tercümelemlerle yoluyla başlamıştı. Türkçe tıbbî eserlerin telifi için Osmanlılar dönemine kadar beklemek gerekecekti. Anadolu Türk Beylikleri dönemini Türk tababetinin gelişimi açısından genel olarak değerlendirdiğimizde, bu dönemin Anadolu Selçukluları ile Osmanlılar arasında kısa bir geçiş dönemi oluşturduğunu söyleyebiliriz.

IV. Osmanlı Dönemi (XIV.-XVI. Yüzyıllar)

Osmanlılar ondördüncü yüzyılın başından itibaren bir buçuk yüzyıl müddetinde Rumeli'nden sonra Anadolu'da da merkeziyetçi idarelerini kurmuşlar ve böylece Küçük Asya'da Anadolu Selçuklularının vârisleri olmuşlardır. Diğer bütün kurumlarının yanında, Anadolu Selçuklularının tababeti bütün unsurlarıyla birlikte Osmanlı tababetine mal olmuştur. Anadolu Selçuklu sıhhî müesseseleri vakfiyeleri Osmanlı kadıları, yani hâkimleri tarafından tasdik olunmuş ve Anadolu Selçuklu vakıflarından birkısmı on dokuzuncu yüzyıla kadar faâliyetlerine devam etmiştir (Ünver 1943: 108). Böylece Osmanlı tababeti Selçuklu tababetinin bir devamı olarak gelişimine devam etmiş ve onun doğulu, İslâmî ve klâsik karakterini on yedinci yüzyılın başına kadar tamamen muhafaza etmiştir (10). Batı ile ciddi temaslar bu zamanda başlamakla beraber, Osmanlı tababeti doğu ile alakasını on dokuzuncu yüzyıla kadar devam ettirmiştir (8).

Osmanlı tababetinin on yedinci yüzyılın başına kadar batı tababeti ile olan münasebeti, tıbbın fizik, teşrîh veya diyognastik gibi ana unsurlarında değil, Türk hekimleri ile İstanbul-Galata'da, bilhassa İtalya'dan gelip bir koloni kuran batılı tabibler arasında yapılan farmakodinami, yani ilaç mübadelesinden ibaretti. Osmanlı tababetinde batının esas tesiri, on yedinci yüzyılın başından itibaren batılı hekimlerin eserlerinin Türkçe'ye tercüme edilmeye başlaması ile görülmeye başlamıştır. Fakat, burada şu nokta da belirtilmelidir ki, Anadolu Türklüğünde “*müspet ilim zihniyeti*” batı ile

olan temaslar neticesinde doğmamıştır. Çünkü, daha on beşinci asırda Amasyalı bir Türk hekimi ve cerrâhı olan Sabuncuoğlu Şerefeddîn meşhur ve özgün eserlerini (13) telif ederken, birçok ilacın, meselâ yılan zehirinin panzehirinin yapımında önce fare ve horoz üzerinde denemeler yapmış, sonra kendisini yılan sokturmuş ve geliştirdiği ilacı kullanmıştır. Burada gözlem, hipotez ve deney gibi modern bilim anlayışının dayandığı temel esasları görmek mümkündür.

Ömrünü beyliğinin kuruluşuna vakfeden Osman Bey'den başka, beyliğin devlete dönüşümü ile birlikte devletin başına geçen ilk Osmanlı sultanları ilme büyük önem vermiş ve çeşitli ilmî, hususan tıbbî müesseselerin kurulmasında en büyük teşvik edici olmuşlardır. Osmanlılar ekseriya yeni fethettikleri ve önceden beri Selçuklu hâkimiyeti haricinde kalmış olan sahil şehirlerinde yeni hasatahaneler yaparlarken, Selçuklu sıhî müesseselerinin bulunduğu yerlerde ayrıca yenilerini yapmayı gerek görmemişlerdi.

Osmanlılar devrinde kurulan ilk sağlık kurumu 1399 yılında Bursa'da Yıldırım Bayazid tarafından "dârü't-tıbb" adı ile kurulmuştu. Galip Ata (10) bu kurumun "ilk Türk tıp mektebi" ve ilk mualliminin de Hüsnî Efendi (Hoca Tabîb) olduğunu kaydetmektedir. Bu kurumdan sonra sıra ile on dördüncü asırda Murad II (1421-1451) tarafından Edirne'de bir leprozorisi, yani miskinler yurdu, İstanbul'da Fâtih dârüşşifâsı (1470), Fâtih'in oğlu Bayazid II tarafından kurulan Edirne dârüşşifâsı (1485), Karacaahmed miskinler yurdu (1514), Hasekî bimârhânesi (1539), Manisa bimârhânesi (1539), Süleymaniye dârüşşifâsı ve tıp medresesi (1555), Topbaşı bimârhânesi (1583) takip etmiştir (5,14).

Osmanlı'da tababetin eski devirlere nazaran daha hızlı gelişmesinde aslında on beşinci (1467) ve on altıncı yüzyıllarda (1539, 1573, 1576...), bilhassa İstanbul'da meydana gelen veba (tâun) salgınlarının büyük etkisi olmuştur (8). Bu hızlı tıbbî gelişmenin en önemli sebeplerinden başka birisi de Osmanlı sultanlarının (Mehmed I, Murad II, Mehmed II ve özellikle Süleyman I) ilme verdikleri yüksek ehemmiyettir. Bunlar güçlü şekilde ilmi teşvik ve ilim adamlarını muhafaza etmişlerdir. Onların hususî kütüphaneleri ve onların dev-

rinde kurulan umumî kütüphaneler meşhurdur. Sadece Fâtih Sultan Mehmed, İstanbul'da devrin en büyük üniversitesinden (külliye) başka, bunun fakültelerine (medreseler) bağlı 14 kütüphane kurmuştur. Murad II'den itibaren dârüşşifâların idaresi ve denetimi için, bugünün sağlık bakanlığı mesabesinde olan "re'îsü'l-etibbâ"lık, yani hekimbaşılık müessesesi ihdas edilmiştir.

On dördüncü yüzyılda Osmanlı Türkleri döneminde ilk Türkçe tıbbî kitaplar telif edilmeye başlanmıştır. Yine bu devirde, bilhassa on beşinci yüzyılda birçok yabancı dilden tıp da dahil olmak üzere dinî, naklî ve aklî konularda Türkçe'ye tercüme yapılmıştır. Telif ve tercümelerde çok sade bir Türkçe'nin kullanılmış olması dikkat çekicidir.

Osmanlı klâsik devri hekimlerinin çoğunluğu Anadolu, İstanbul, Edirne, Suriye ve Mısır'daki tıp medrese ve dârüşşifâlarında yetişmişlerdi. Birkısmı da doğudaki İslâm memleketlerinden ya kendileri gelmiş, ya da davet edilmişlerdi. Bunlardan başka Osmanlı ülkesine batıdan, özellikle İtalya Padova tıp merkezinden birçok Musevî hekim gelmişti. Bunların birkısmı şahsî olarak hekimlik yaparken, birkısmı da Saray'da görev alabilmişti (5). Fakat bu batılı hekimlerin Osmanlı dönemi hekimliğine önemli ölçüde katkı yaptıkları söylenemez. Zirâ ne bir ilmî eser telif etmişler, ne de tercüme çalışmalarında bulunmuşlardır.

Fâtih devrine kadar Osmanlı tabiplerinin hepsi doğulu tıp üstadlarının meydana getirmiş olduğu klâsik doktrinleri benimsemişti. Dolayısıyla onların tıbbî faaliyetleri de klâsik eserlerin tercümesi, şerhleri ve tahşiyelerinden (dipnot düşme) oluşmaktaydı. Fakat nâdir de olsa Türkçe tıbbî eser telif edildiği görülmüştü. Fâtih'le başlayan dönemde ise, zamanına göre gayet yüksek bir Türk tababeti zuhur etmişti. Türkçe ile gayet özgün eserler meydana getirilmekte ve tecrübe-müşahade (deney-gözlem) esasına önem verilmekteydi (15).

Fâtih ve Kanunî tarafından kurulan külliyelerin dârüşşifâ ve tıp medreselerinde (2) zamanın ünlü hekimleri, cerrâhları ve kehhâlleri (göz uzmanı) vazife yapmış, tatbikî ve teorik

dersler vererek, usta-çırak usulünde zamanın büyük hekimlerini yetiştirmişlerdi. Bu iki külliye Osmanlı Devleti'nin on dokuzuncu yüzyıla kadar hekim ihtiyacını karşılamış kurumlardı (16). Bu külliyelerin dârüşşifâlarına müracaat eden hastalar muayene ve ayakta veya yatakta tedavi edilip, kendilerine ücretsiz ilaç verilmiştir. Tebrizli Kutbüddin gibi büyük hekimbaşılar nezaretinde bu hastahane-tıp okullarında akademik toplantılar (müşavere) yapılmıştır. Bu devrin çalışkan hekimlerinin gayretleri ile ve Fâtih Sultan Mehmed'in de samimî desteği ile Osmanlı tababeti zamanın en yüksek mertebesine ulaşmışken, aynı dönemde batıda henüz yeni yeni eski eserlerden eski Arap ve Yunan tıbbî öğrenilmeye çalışılıyordu (17).

İmparatorluk çaığında bütün sıhhî müesseseler, merkezde oturan ve günümüzün sağlık bakanı durumunda olan hekimbaşının nezaretinde muntazam bir teşkilata kavuşturulmuş ve denetim altında tutulmuş, her türlü şarlatanlığın önü alınmaya çalışılmıştı. Hatta Selim II devrinde hekimbaşı Garrâszâde Muhyiddîn'in verdiği bir tahrirle, hekimlerin imtihana tâbi tutulmaları teklif edilmiş, Padişah da bir buyruğu ile hekimler için bir çeşit "devlet imtihanı" ihdas etmişti (15). Memleketin her yerinde, sıhhî müesseselerden başka, hamamlar, çeşmeler, kaplıcalar vb. toplum yararına olan her çeşit tesis ve kaynağa önem verilmiştir. Şehirlerde temizliğe çok dikkat edilmiş, yol ve sokakların, yani çevrenin temizliği için çeşitli tedbirler alınmıştır. Hatta yollara rastgele atılmış tükürük ve balgamların üzerine kül dökülmesi maksadıyla vakıf bile kurulmuştur. Çevre temizliği konusunda 1539 yılında Padişah, Edirne şehri subaşısına verilmek üzere bir çeşit "*çevre temizliği nizamnâmesi*" oluşturacak maddeleri içerir bir nişân-ı hümayûn yayımlamıştır (18).

Süheyl Ünver'e (5) göre, klâsik dönem Osmanlı tababetinin bir hususiyeti de, Kanunî'nin kurdurduğu külliyeğe bağlı tıp medresesinde *anotomi* ilmi de gösterilmiş olmasıdır. Ayrıca, dârüşşifâda mesaneden taş almak gibi çeşitli ameliyatlar yapılmakta ve ameliyat yapılmadan önce hastadan yazılı veya sözlü muvafakatı

alınmakla yetinilmeyip, ameliyat neticesinde ortaya çıkabilecek her türlü anlaşmazlıkları ortadan kaldırmak için, bu muvafakatın mahkeme tarafından teyidi istenmiştir (19). Bu durum, bize on altıncı yüzyıl Osmanlı tababeti hakkında bazı bilgiler vermekle birlikte, aynı zamanda tıbbî hukuk ve şahsî hukukun o dönemdeki durumu hakkında da bir ip ucu sağlamaktadır.

Bu çalışmanın buraya kadar olan kısmında, çeşitli yönlerden ana hatları ile Büyük Selçuklular, Anadolu Selçukluları, Anadolu Beylikleri ve kuruluşundan klâsik devrin sonuna kadar olan –on altıncı yüzyıl sonu- Osmanlı tababeti genel olarak değerlendirilmeye çalışılmıştır. Gerek bu değerlendirme sonucunda elde edilen tespitler, gerekse Anadolu Selçuklu tabiplerinin ve on altıncı yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı hekimlerinin üretmiş olduğu, fakat bizim araştırmalarımız esnasında tespit edip de bu çalışmanın sınırları el vermediği için burada yer veremediğimiz sayıları elliye yakın tıbbin değişik alanları ile ilgili gayet önemli ve özgün eserler ve onların içerikleri göz önünde bulundurulduğunda, bir özet ve sonuç olarak, konunun ilk uzmanlarından olan Şevki Uludağ'ın (20) Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarına rastlayan bir dönemde "on senelik bir çalışmanın neticesinde ulaşabildiği ilmî hakikatların ışığı altında telif etmiş olduğunu" belirttiği eserinin başlarında, Selçuklular döneminden hicrî onuncu, miladî on yedinci yüzyıla kadarki Türk tababeti hakkında yapmış olduğu şu tespiti aktarmak uygun gözükmektedir:

Hicrî onuncu asra kadar tababetimiz zamanın en ilmî esaslarına istinâd etmiştir, yoksa iddiâ edildiği gibi "ot ve kök tababeti" veya "safсата ve kocakarı hekimliği" değildir. Böyle diyenler koskoca ilmî bir medeniyetimizi pek câhilce inkâr etmiş oluyolar.

V. Kıbrıs'a Türk Tababet Geleneğinin Taşınması

Zamanın hâkim şartlarının bir neticesi olarak Osmanlı Devleti, dönemin en büyük hadiselerinden birisini, yani Venedik Cumhuriyeti'nin askerî ve ekonomik bir kolonisi durumunda olan ve

feodalizmle idare edilen Kıbrıs adasının fethini, birçok alanda olduğu gibi tababet alanında da en parlak devrin yaşandığı on altıncı yüzyılda (1571) gerçekleştirmişti.

Fetihten hemen sonra adaya en kısa sürede ve kapsamlı bir şekilde büyük çoğunluğu Anadolu'dan olmak üzere Müslüman Türk unsuru sevk ve uygun şekilde iskân edilecekti. Adaya Türk insanın yerleştirilmesi Osmanlı Devleti'nin orasını bir sömürge değil, gerçek bir yurt yapmak isteğinin en önemli göstergesiydi. Kıbrıs'ta Venedik'in feodal düzeni içerisinde toprağa bağlı köle, yani serf durumunda olan ve fetihle birlikte her türlü özgürlüklerine kavuşturularak devletin normal bir tebaası durumuna getirilen yerli gayrimüslim halkla yan yana yaşamak üzere, her yönden kendi kendine yeterli bir Müslüman Türk toplumunun oluşturulması için gerekli olan bütün idarî, askerî, malî, beledî, sosyal ve kültürel düzenlemeler en kısa sürede hayata geçirilmişti (21).

1572 yılında çıkarılan “*sürgün hükmü*” gereği bir kısmı gönüllü, bir kısmı da gönülsüz olarak devletin zorlaması ile Anadolu'daki yerlerini yurtlarını geride bırakarak yeni bir yaşam elde etme ümidiyle yola çıkan ve meşakkatli bir yolculuktan sonra Kıbrıs adasına ulaştırılan ve adada “karşı taraf”ta sahip oldukları mesleklerine göre yerleştirilen Türkler, yanlarında sadece taşıyabilecekleri kadar olan eşyalarını değil, fakat hayat anlayışlarını, ümitlerini, kültür sistemlerini oluşturan bütün değerlerini, geleneklerini ve kurumlarını da adaya taşımışlardı.

Türklerin adaya taşıdığı değerler arasında tıbbî gelenekleri de vardı. Çünkü hayat varsa hayatı her zaman tehdit eden ve bir zaman sonra da sona ermesine neden olan hastalıklar, dertler de vardı. Hayatın devam etmesi için bir şekilde önce sağlığın korunması, hasbelkader bir derde düşer olunmuşsa da onun devasının aranması gerekirdi ve bu aynı zamanda, benimsemiş oldukları İslâm inancının da bir emriydi. Bu konuda her yeni fethedilen yerde olduğu gibi devleti de kendilerine yardımcı bulmuşlardı. Devlet, en kısa sürede, adanın merkezi (Paşa Sancağı) olan Lefkoşa'da ve Mağusa, Girne ve Baf kazalarında her türlü ilmin

tedris edildiği eğitim müesseseleri (medrese) ve onlara bağlı olarak zamanın en önemli eğitim araçları olan kitapların temin edilebileceği kütüphaneler kurmuştu. Bu arada halkı her konuda irşad edecek, eğitecek ve yol gösterecek eğitimli kişiler de adaya gönderilmişti.

Adaya yerleştirilen Türk insanının tababet anlayışını belirleyen ve yön veren en önemli unsurlardan birisini Anadolu'da ve İslâm âleminin ilim merkezlerinde üretilen ve bir şekilde adaya da taşınmış olan büyük tıbbî eserler olacaktır. Bu duruma, araştırmalarımız sonucunda K.K.T.C. Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi'nde (Girne) tespit edebildiğimiz tıbbî eserler ve Kıbrıslı müslüman kullanıcılar tarafından onların değişik yerlerine yüzyıllar içerisinde düşülmüş olan özel notlar, ya da izler en iyi şahitlerdir.

VI. Kıbrıs Türk Tababetine Dair Kaynaklar

K.K.T.C. Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi'nde (Girne) Kıbrıs Türklerinin sahip olduğu tıp anlayışı ve geleneğinin mahiyeti hakkında önemli ölçüde ışık tutabilecek nitelikte çalışmalar bulunmaktadır. Bunlardan özellikle en karakteristik olan iki tanesi tarafımızdan tespit edilmiş ve incelenmiştir. Bu eserler ayrıca 1995 yılında yayımlanan *Kıbrıs İslâm Yazmaları Kataloğu*'nda da kayıtlıdır. Söz konusu tıbbî eserler şunlardır:

1. *Kâmili's-Sanâ'ati't-Tıbbiyye el-ma'rûf bi'l-mülükî* (İslâm Yazmaları 1995: Sağ baştan s. 525).
2. *Tıbbâ Dâ'ir Bir Kitâbdan Bir Bâb* (İslâm Yazmaları 1995: Sol baştan s.13).

1. *Kâmili's-Sanâ'ati't-Tıbbiyye el-ma'rûf bi'l-mülükî*

A. *Eser Hakkında Tespitler:*

Eser, KKTC Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi, El Yazmaları Kataloğu: A 2136 (1-18)'de kayıtlı bir tıp kitabıdır. Katologda eser hakkında aynen şu bilgiler yer almaktadır (22):

Eser Adı: Kâmil el-sanâ'at el-tabiyet el-ma'rûf bil-mülükî

Yazarı: Ali b. Abbas el-Mecûsî (27)

Konusu: Kitâb-ı Şetta

Cinsi: El yazması

Ebadı: 170 mm x 255 mm (140 mm x 210 mm)

Cilt Sayısı: el-Cüzi's-sânî

Arşiv Sıra No: 1459

Yazı Çeşidi: Talik

Satır Sayısı: 25

Yaprak Sayısı: 281

Arşiv Kutu No: 441

Katalog No: 981

Eserin sırtında ortada bir etiket üzerinde ise rik'a ile kaleme alınmış şu bilgiler bulunmaktadır:

Tıb

Kâmil's-Sanâ'a

659

Nümore

1121

Vâkıf

Ömer Ali

Eser üzerinde, özellikle iç kapak ve son safya üzerindeki incelemeler sonucunda elde edilen tespitler ise şöyledir:

Eserin dili: Arapça

Eser adı: El-cildi's-sânî min kitâb-i Kâmilî's-Sanâ'ati't-Tıbbiyyeti'l- mülükiyye (el-ma'rûf bi'l-mülükî)

Müellifi: 'Ali bini'l-'Abbâsi'l-mütetayyib (15)

Telif tarihi: Bilinmiyor (7)

Müstensihi: Muhammed bin Asîli'l-hâzin

İstinsah tarihi: 'İşrîn min Cemâde'l-ûlâ es-sene sitte ve semânîn ve sitte (?) mi'e (H. 686 / M. 1287)

Kitabın iç kapağında (Varak 1a) birkısmı okunamayan Arapça birçok temellük kaydı bulunmaktadır. Okunabilenlerden birkaçı şöyledir:

El-hamdüli'l-lâh

Tâli'a fihî ve tedebbere ma'ânihi

El-fakîri'l-muhtâc li-mevlâhi'l-ğânî

Muhammed bin Sa'dî'l-Gülşenî

'afa'l-lâhu 'anhi sene 1033 (M. 1623/1624)

Hüve'l-hakk

Mîn kütbi'l-fakîr ila'l-lâh

Muhammed bin 'Alî eş-Şerîfi'l-Ba'dâdî

'afâ 'anhümâ

İstereytüh bi-dâri'l-'Abbâsî (...?) fi sene erba'a ve 'ışrîn ve tis'a mi'e (H. 924 /

M. 1518)

ve kütibe fi (...?)

mühür

Sağ ön kapağın iç kısmında hepsi Farisî olarak kaleme alınmış mısra ve dörtlüklerden oluşan ve aşka dair olduğu tahmin edilen ve bütün sayfayı kaplayan şiirler bulunmaktadır.

Arapça ve ta'lik yazısı ile kaleme alınmış olan bu tıp kitabı hakkında tespit edebildiğimiz başka hususlar da bulunmaktadır. Kitap ciltlidir. Ama formları birbirine bağlayan ipler koptuğu için sayfaların düzeni bozulmuştur. Kitabın birçok yerinde kurtların neden olduğu delikler vardır. Sayfaların uçları yıpranmıştır. Yıpranan kısımların zamanla tamir edildiği, yani yama yapıldığı görülmektedir. Sayfaların dört tarafı da kenarda 2 cm'lik marjın aralığı bırakacak şekilde ince çift çizgilerle çevrilmiştir. Kitap genelde siyah mürekkeple, konu başlıkları (bâb) ve rakamları başta olmak üzere bazı sözcük ve cümleler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Yazı genelde okunaklıdır. Rutubet izleri, çürükler ve kurt delikleri bazı yerlerde yazıya zarar vermiştir. Varaklar düzenli olarak numaralandırılmıştır.

Kitabın son sayfasından hicrî yedinci, miladî on üçüncü yüzyılda istinsah edildiği anlaşılan kitabın yüzyıllar içerisinde birçok defa el değiştirdiği ve kendisinden istifade edildiğini kitabın genel durumu göstermektedir. Bu durumu ayrıca, eserin değişik yerlerinde, genelde sayfaların üst marjın boşluğunda Kıbrıslı müslüman Türkler tarafından Türkçe ve Arapça olarak düşülmüş kayıtlar da göstermektedir. Bunlardan bazıları şunlardır:

İşbu kitâb-ı tıbb Kâmilî's-Sanâ'a ismiyle müsem-mâ (...?) min medîne-i Lefkoşa'da merhûm 'Ömer Efendî'den müntakil olan vakf kitablardan olub (Varak 1b)

Şeyhü's-seb'aların sâkin olduğu konağın kütüphanesine meşrûta üzre mevkûfdır ğaflet olunmamak için şerh virilmiştir fi vakt El-fakîrî'l-hakîr Şeyhü's-seb'a-i Kıbrıs 25 b [Receb] 1032 [Miladî 1623] mühür (Mührün okunuşu: Es-seyyîd Ca'fer 1030 divân-ı umûr) (Varak 2a)

Bir başka örnek de "El-makâleti's-sâmine mine'l-cüz'i's-sânî mine'l-kitâb", yani kitabın ikinci

cüzünün sekizinci makalesinin başlangıç sayfasının üst kısmında bulunmaktadır:

Hazâ kitâb-ı tıbb vukife fî ‘Ömer Efendî el-merhûm fî râviyetih Şeyhü’s-seb‘a der cezîre-i Kıbrıs medîne-i Lefkoşa mahalle-i Ayasofya

Eserde dikkat çeken daha başka önemli hususlar da bulunmaktadır. Bunlardan kayda değer olan birisini, eserin değişik yerlerinde faydalanılan kaynaklara atıfta bulunulması oluşturmaktadır. Meselâ, Varak 4b’de sporun sağlıktaki yeri ele alınırken, *Câlnûs*’un, yani M.Ö. 131-210 yılları arasında yaşamış ve Hipokrat ile beraber Yunanlıların ilkçağlarda yetiştirdiği en büyük hekim olan (23) Galen’in (Galenos) eserinde beslenme ile ilgili olarak sporun alınan gıdaların hazmını kolaylaştırdığını yazdığı belirtilmekte ve okuyucular sağlıklı yaşam için spora teşvik edilmektedir.

Eserin en son sayfasının son kısmında müstensihin ismini ve istinsah tarihini gösteren şu şekilde bir kayıt vardır:

Tenmîkahu fakîru’z-za‘îf Muhammed bin Asîli’l-hâzin ‘işrîn min Cemâde’l-ûlâ es-sene sitte ve semânîn ve sitte mi’e (H. 686 / M. 1287)

Ve salla’l-lâhu ‘alâ nebiyyihi Muhammedun ve âlihi ecm‘aîn

Bu eser hakkında söylenebilecek elbette çok şey bulunmaktadır. Fakat eserin konumuzla ilgisini ve önemini göstermesi açısından şu hususu özellikle belirtmek gerekir: Eserin yazarı Ali bin Abbâs (M. ? - 994) ilk İslâm yazarlarından. Kendisine âit olan *Kâmil’s-Sanâ’a*, ya da yaygın adıyla *Kitâbü’l-Mülûkî*’nin on dördüncü yüzyılın sonlarında, yani Anadolu Türk Beylikleri döneminde ismi bilinmeyen bir mütercim tarafından Türkçe’ye çevrildiği ve ondan önce ve sonra da çeşitli kısımlarının Fransızca, Latince ve Almanca’ya çevrildiği bildirilmektedir. Ayrıca bu eserin, İbn Sînâ’nın tıp eseri olan *el-Kânûn fî’t-tıbb*’ı ortaya çıkıncaya kadar doğu hekimliğinin baş kaynağı olduğu kaydedilmektedir (15). Ayrıca ortaçağda hem Selçuklu hastahanelerinde, hem de Avrupa tıp okullarında temel ders kitaplarından birisi olarak kullanıldığı tespit edilmiştir (7). Bugün bile sağlıklı yaşam için gerekli görülen en önemli meseleleri ana hatlarıyla içeren ve bütün doğu ülkelerinde çok iyi bilinen böylesine önemli

bir tıp eserinin, hem on dördüncü yüzyılın sonları gibi eski bir tarihte Anadolu’da Türkçe’ye çevrilmiş olması, hem de bu eserin, kitap içerisinde düşülen bir kayda göre (Varak 2a) en azından on altıncı yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Kıbrıs’ta da görülmeye başlaması, Kıbrıs Türklerinin tıbbî anlayış ve geleneklerinin nerelerden ve nasıl kaynaklandığını ve geliştiğini göstermesi açısından büyük önem taşımaktadır.

B. Eserin Muhteviyatı:

Eser besmele ile başlamakta (Varak 1b) ve şöyle devam etmektedir:

El-cüz’i’s-sânî min Kitâbi Kâmilî’s-Sanâ’ati’t-tıbbiyye telîf ‘Ali bini’l-‘Abbâsi’l-mütetayyib ve hüve ‘aşere makâlât fî hıfzı’s-sıha ve mudâvâti’l-emrâz el-makâlâti’l-ûlâ mine’l-cüz’i’s-sânî fî hıfzı’s-sıha ve hiye ehâd ve selâsûn bâben...

Yani, kitabın kimin hangi eserinin neresine âit olduğu belirtildikten sonra, bir tür “içindekiler kısmı” gelmektedir. Sırasıyla, bazıları kendi içlerinde alt başlıklara (*makâlât*) ayrılan 31 “bâb”, yani konu başlığı, başlık numaraları ile birlikte verilmektedir. Hem kitabın muhteviyatını, hem de Kıbrıs Türk halkının tıp denilince ne gibi konuları anladıklarını, yani onların bir bakıma tıp anlayışlarını bir şekilde göstermesi açısından söz konusu konu başlıklarını tercüme ederek şu şekilde vermek mümkündür:

1. Bâb: Yıl içerisinde zamanların hesaplanması yöntemi
2. Bâb: Hıfzıssıha, sani sağlığı korumaya dair umumî tedbirler
3. Bâb: Sporun sağlığın korunmasındaki yeri
4. Bâb: Göz rahatsızlıklarına karşı tedbirler
5. Bâb: İstihâm, yani yıkanmaya dair
6. Bâb: Sağlık ve beslenme
7. Bâb: Su içmenin sağlıktaki yeri
8. Bâb: Şarâbın, yani içeceklerin sağlıktaki yeri
9. Bâb: Uyku ve uyanıklık hâli hakkında
10. Bâb: Sağlığı korumada cimânın, yani cinsel ilişkinin yeri
11. Bâb: Bedenden arta kalanlar hakkında
12. Bâb: Nefsânî hastalık alâmetleri
13. Bâb: Âdetler içinde nazar
14. Bâb: Biçimli bedenler

15. Bâb: Vücutun bozulmalardan, harab olmaktan korunması
16. Bâb: Hararet
17. Bâb: Âzalarında sorun olan bedenler hakkında
18. Bâb: Mizacın normale göre korunması ve itidâle sevk edilmesi
19. Bâb: Zayıf bedenlerin sağlığının korunması
20. Bâb: Bebek sağlığının korunması
21. Bâb: “Fî ihtiyârî’z- (...?) ve tedbîri hünne”
22. Bâb: Sütten kesilmiş çocukların durumu
23. Bâb: Gençler ve yaşlılar
24. Bâb: Yaşlıların vücut sağlığı
25. Bâb: Hastalıktan yeni kalkanların ve henüz zayıf durumda olan kimselerin durumu
26. Bâb: Veba ve benzeri hastalıklardan sakınma
27. Bâb: Vücuttaki üsârelerin toplanması ile meydana gelen hastalıkların umumî sebeplerinin kesinlikle hal ve feshedilmesi
28. Bâb: Bütün hastalıkların hususî sebeplerinin ortadan kaldırılması
29. Bâb: Tabiî olanlardan başka, yeni durumların ortaya çıkmasına neden olacak sebeplerin ortadan kaldırılması
30. Bâb: Bedenin ıslahı ve tahsîni, yani vücut bakımı ve güzelliğinin sağlanması
31. Bâb: Denizde ve karada yolcuların sağlık açısından durumu

Eserin en son sayfasında insanın şehvet hissi- ne kuvvet verecek, ya da cinsel gücünü artıracak maddeler ve onların kullanımı konusu ele alınmakta ve özellikle bu konuda “*şarâb-ı ‘asel*”in, yani bal şerbetinin insana bir “*şehvet-i tayyib*” verdiği belirtilmektedir. Sonra eserin müstensihî bu yazdığı eserin aslının isimini ve yazarını hatırlatmakta ve çalışmasının burada sona erdiğini belirtmektedir.

Yazar eserinin içindekiler kısmında yer alan konularda birçok dikkat çekici ve ayrıntılı bilgi vermektedir. Bütün o konuları tek tek burada ele almak mümkün olmadığı için –çünkü rahatlıkla ayrı bir çalışma konusu olabilir gözükmektedir-, yalnızca bir örnek olması açısından burada, *sporun sağlıktaki yerininin* ele alındığı eserin üçüncü bâbında verilen bilgileri aktarmakla yetinilecektir. Sporun hazmı kolaylaştırdığını, fakat sporun ne zaman yapılması gerektiğinin de önemli olduğunu belirten yazar, spor için en uygun zamanın alınan

gıdaların kesinlikle hazmından sonra olduğunu ve gıdanın hazm edilip edilmediğini de kişinin “levn-i bevl”, yani idrarının renginden anlayabileceğini belirtir. Ona göre idrarın rengi beyaz ise gıda hazm olunmuş demektir (Varak 4b).

2. *Tıbbâ Dâ’ir Bir Kitâbdan Bir Bâb*

A. *Eser Hakkında Tespitler:*

Eser, K.K.T.C. Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi, El Yazmaları Kataloğu: A 2136 (1-18)’de kayıtlıdır. Katalogda eserle ilgili şu gibi kayıtlar bulunmaktadır (24):

Yazarı: _____

Konusu: Müellifi Meçhul Eserler

Ebadı: 145 mm x 185 mm (125 mm x 165 mm)

Cilt Sayısı: 1

Arşiv Sıra No: 160

Yazı Çeşidi: Divanî

Satır Sayısı: 19

Yaprak Sayısı: 4

Arşiv Kutu No: 51

Katalog No: 162

Eser hakkında ayrıca şu gibi hususlar da tespit edilmiştir: Eserin çoğu kısmı noksandır. Eser, *Kıbrıs İslâm Yazmaları Kataloğu*’nda (1995) ve Milli Arşiv El Yazmaları Kataloğu’nda eser adı olarak kullanılan ibarede belirtildiği gibi yalnız bir “bâb”dan oluşmamaktadır. Eser, numarası verilen iki “bâb” (31, 42), baş kısımda numarası verilmeyen, muhtemelen yarım bir “bâb” ve sondan ikinci sayfada da numarasız, fakat “bâb-i şerbet-i cimâdir” başlıklı bir “bâb” olmak üzere toplam 3.5 “bâb”dan oluşmaktadır.

Eser Türkçe olarak ve divanî yazı türü ile kaleme alınmıştır. Eserde gayet sade bir Türkçe kullanılmıştır. Yazılar çoğunlukla siyah, bazı satırlar ve sözcükler ise kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Yazılar genelde okunaklıdır. Bununla birlikte, eserin sol dış kapağının bir kısmı son sayfanın üzerine bir marjın genişliğinde yapışmış olduğundan son sayfadaki satırların son kısımları okunmuyor. Sayfalarda yer yer okumayı zorlaştıran rutubet izleri bulunmaktadır. Eserde yaprak veya sayfa numarası kullanılmamıştır.

Eser deri ciltlidir, fakat cildi bozuk ve dağınıktır. Dolayısı ile bugünkü sayfa sıraları yanlıştır. Sırtında, ön ve arka kapaklarda çürükler bulunmaktadır. Sayfaların üst kısımları sanki kurt yemiş gibi tırtıllıdır. Son sayfanın sağ alt köşesinde eksik kısım bulunmaktadır.

Eserin son sayfasında okunabilen bir ihtimalle eserin müellifini ve telif tarihini gösteren şöyle bir kayıt ve yazarın bir beyti bulunmaktadır:

“Sâhibihi ve mâlikihî Es-seyyid Hasan (?) sene semâne ve ‘işrîn ve mi’e ve elf [Hicrî 1128 / Miladî 1715-1716]”

Bunu yazdım yâdiğâr olmak için
Yazanı pür-du‘â kılmak için

Yazarın eserini kaleme alırken farklı kaynaklardan faydalandığı da görülmektedir. Bu konuda kendi yaptığımız numaralandırmaya göre sağdan 3. sayfada şöyle bir kayıt bulunmaktadır:

Ma‘cûn müşhil-i müfîde (?) kuvvet ve ta‘âmı hazm ider ve baş çekirtmesin giderir *Şerefe‘d-dîn* (25) eydür ben bi‘l-hassa (?) *Yunâniyân*dan kitâblardan istihraç itdüm ma‘cûn-ı necâhın (?) mecmû‘-ı havâssını bu terkîbde buldum ondan sonra otuz kırk sene ma‘cûn-ı necâhın yerine virdim ve çok dürlü fâ‘idelerün buldum dimiş hakikat ne kim buyurmuş biz dahî öyle bulduk

B. Eserin Muhteviyatı:

Noksan hâlde bulunan eserin baş kısmında numarası belli olmayan bir “bâb” bulunmaktadır. Bizim sayfalandırmamıza göre, ikinci sayfanın ilk üç satırında yazar, “karındaş” olarak nitelendirdiği kimselerin talebi üzerine, sözünde sıdkının malum olduğunu ve kendisi için duâ talebini belirttiğinden sonra, “*murabba‘a*” tarzında, eserin eksik kısımlarında bahsi geçtiği anlaşılan bir “şerbetden müşâhede” ettiği “hissiyâtı beyân” eden bir şiir yazdığını kaydeder. Sonra bu “*murabba‘a*”nın kıymetini beyan bâbında şöyle ilave eder: “Tâ kim tafsilinde bir mikdâr, denizden katre, güneşden zerre istidlâl oluna”. Ardından da, toplam 10 tane olan *murabba‘alar* takip etmektedir. Örneğin 6. ve 7. *murabba‘alar* şöyledir:

Bunı ol hazret-i *Lokmân* yılda iderdi isti‘mâl
Yaşadı niçe bin yıl cihânda hoş dem ve hâl
Gel imdi yılda bir bu şerbetden iç eyleme ihmâl

Vücûdın mülkünü emrâzdan hâlis ider şerbet

Bundan bir içmesine bin filori virse fî -i kıymet
Degildir ecrî vallahi bi-hakk-ı hazret-i ‘izzet
Zîrâ bu kokar ademde azacak zerrece ‘illet
Vücûdın mülkünü emrâzdan hâlis ider şerbet

Söz konusu *murabba‘alar*dan sonra, 3. sayfada bu arada hekim olduğu da anlaşılan yazar geliştirdiği değişik “*müşhilât*”ı ve bunların ne gibi dertlere devâ olduğunu anlatır. 4. sayfada idrarla ilgili rahatsızlıklar için geliştirdiği değişik ilaçlar ve bunların kime ve nasıl tatbik edileceğini belirtir. Burada hem ilaçla tedavi yöntemlerinin, hem de manevî usullerin kullanıldığı görülmektedir. Birincisine “*selâsil-i bevl*”, yani idrar tutukluğu konusunda şöyle bir örnek verilebilir:

Selâsil-i bevl için anazot ve zamğ u topalak ve gevven ve günlük ve tebâşir ve bellût ve mersin tohumu beşer dirhem ve kara kuru üzüm 50 dirhem ve zift 20 dirhem heb döküb cem‘ idüb ma‘cûn idüb beher gice üçer fındık kadar isti‘mâl ideler

Aynı yerde idrar tutukluğunun tedavisine yönelik birçok ilaç tavsiye edilmektedir. Bunlarla birlikte aynı konuda hastaya tavsiye edilen bir yöntem de, besmele ile başlayan bir âyetin bir yere yazılıp, sonra onun su ile içilmesidir.

4. sayfada ayrıca ayrı bir konuya, yani “Otuz birinci bâb”a geçilmektedir. Konu başlığı ise, vücudun bir tarafında veya karında su birikmesi anlamına gelen (Devellioğlu 1995: 463) “*istiskâ‘ ve ânun ‘ilâcı*”dır. İstiskânın üç türü tanımlanıp, her birisi için neler yapılabileceği belirtilmektedir. Bazı cerrahî müdahalelerin yanında meselâ;

İstiskâ‘ olan kimesneye darçın içürseler şifâ bula gerek lahmî olsun ve gerek tablî olsun. Diğer; *istiskâ‘* olan kişi sirkei kaynadub bu‘ûna otura

gibi uygulamalar önerilmektedir. 5. Sayfada da yine vücudun değişik yerlerinde -karın, el ayak, yüz ve göz gibi- meydana gelen şişlikler ve bunlara karşı geliştirilen yöntemlere değinilmektedir. Bunlardan bazıları da şöyledir:

İstiskâ‘ ya katranı birkaç kerre yakı itseler fâ‘ide ider

Çınar yaprağının suyunu sıkub bir gice ‘ayâsa koya andan sabah ve ahşam birer kaşık içeler ve yaprağını kaynadub *şişleri* olan yerlere koyalar ve

eger tazesı bulunmazsa kuru yaprağı bal ile ma'cün idüb isti'mâl ideler nâfi'dir

6. sayfada “bir kişi dirilmese ve ölüm haddine varsa” şeklinde ifâde edilen durumda o kişiye uygulanacak yöntem ve ilacı ele alınmaktadır. Sonra aynı sayfada “Kırk ikinci bâb”a, yani “yaralar ve nasurlar” ve onları “onuldur” “melhemler”e geçilmektedir. Sayfa 7’de de aynı konuya devam edilmektedir. Geliştirilen çeşitli melhemlerin tanım ve terkipleri anlatılmakta ve hangi yaralara nasıl tatbik edilecekleri bildirilmektedir. Bazıları hakkında “yaraları gayet tiz yitirür kendi tecrübemizdir”, “onulmaz yaralara ve nasurlara iyidür”, bazıları için de “nâfi'dir” şeklinde kullanılan tabirler dikkat çekicidir.

8. sayfaya gelince, burada “bâb-ı şerbet-i cimâ” söz konusu edilmektedir. İnsanın şehvet duygusuna güç vermesi için hazırlanan iki tür şerbet (içecek) tarifi yapılmaktadır. Birincisi hakkında, tarifin sonunda “bu şerbet zevâdezân-ı hükemâdandır ve şerbetlerin mümtâzıdır”, yani bu içeceğin, hekimlerin daima tükettikleri en mümtaz bir içecek olduğu kaydedilmektedir. Bu şerbetin tarifi aynen şöyledir:

41 sakız gülü, 1.5 dirhem celâbe, 1 dirhem târit, 10 dirhem şeker, 1 denk darçını evvelâ kırk bir gülün yaprakların alub havanda hurda eyle bir kâseye suyunu süzüb küsbesin atarsın andan sonra celâbei ve târiti havana koyub sahkh idüb gül suyunu içine korsun ve andan şekerı de korsun andan kâsei 'ayâza koyub bir gece dura andan irtesi sabahın darçını da döğüb üzerine eküb andan kaldırub içersin temâm-ı 'amel idüb istihsân eyledigün kuzı etini tuzsızca idüb yiyeler eyü şerbetdir bu şerbet zevâdezân-ı hükemâdir ve şerbetlerin mümtâzıdır

Eser hakkında şöylenebilecek elbette çok şey vardır. Fakat bu çalışmanın sınırları da göz önüne alınarak burada ancak elde edilen bazı genel tespitleri aktarmakla yetinilecektir. Elimizde mevcut olan kısımlarına nazaran, eserin içerik ve hacminin aslen çok daha büyük olduğu anlaşılmaktadır. Eserin yazarı aynı zamanda bir hekimdir. Farklı kaynaklardan faydalanmakla birlikte özgün çalışmalar yapmış ve eski hekimlerin ilaçlarını yeniden tecrübe etmiştir (s. 3-4, 7). Tıbbın sağlıklı yaşam olduğunu ve sağlıklı yaşamda da ruh sağlığının önemini göstermek

istercesine eserinde konuyla ilgili bir şiirine de yer vermiştir (s. 2-3). İlaçların ne zaman ve ne ölçüde kullanılacağı, yani dozaj olayına özen gösterilmiştir (s. 3). Bazı ilaçların özellikle “aç karına isti'mâl” edilmesi gereği vurgulanmıştır (s. 9). Bazı durumlarda birtakım cerrahî müdahalelerin nasıl yapılacağı anlatılmıştır (s. 4, 7). Eserin neredeyse genelinde, hastalıklara karşı kullanılacak ilaçların hazırlanması ve kullanılması süreci gayet açık olarak anlatılmaktadır. Yazar tavsiye ettiği ilacın hastalığın tedavisinde etkisi konusunda kendinden eminse “mücerrebdır”, emin değilse, yani tam tedavi etmese bile iyi gelecektir “nâfidir” tabirini kullanmıştır (s. 4-5).

İlaçların yapım ve uygulamasında çok çeşitli maddeler ve yöntemler kullanılmıştır. Eserde kullanılan isimleriyle bazıları şunlardır: Kara ve ak helile, zağferân, melah (tuz), zencebil, kızıl gül, tatlı badem yağı, bal / asel, zamğ (zamk), tebeşir, belût, üzüm, kara kuru üzüm, kara çörek otu, hindistan kozu / cevizi içi, ceviz, anazot, zamğ-ı topalak, gevven, günlük, mersin tohumu, zift, darçın, sirke, sirke kaynatıp buğusuna oturma, esâkî şarabı, sarmısak sapı, nergis yağı, katran, çınar yaprağı, râziyân tohumu, zeyt yağı, zeyt yağı ile ovarak terletme, yakı itme, gül yağı, penbe çekirdeği içi, keçi boynuzı çekirdeği, fesleğün yağı, bal mumı, sarı bal mumı, iç yağı, çam akidesi, zift-i Rumî (26).

İlaçların hazırlanması ve kullanılmasında “dirhem” (s. 3), “birer kaşık” (s. 5), “üçer fındık” (s. 3), “birer ceviz” (s. 3) gibi ölçü birimleri kullanılmıştır.

“Kızamuk” ve “çiçek” hastalıklarının adı geçmektedir ve bunlara iyi gelecek ilaç (*melhem*) tavsiye edilmektedir (s. 7). “Sevdâ” (23) ve “mâ'ili hulyâ” (23) gibi psikolojik rahatsızlıkları “ma'cün-ı necâh” denilen bir ilacın gidereceği belirtilmektedir (s. 3). Eserde ayrıca “bir kişi dirilmese ölüm haddine varsa” tabiri ile ifâde edilen durumlarda ne yapılacağı konusunda da bilgi verilmektedir (s. 6).

Kâmili's-Sanâ'a'da olduğu gibi, bu “müellifi meçhul” eserin sonunda da ayrı bir “bâb”, yani konu başlığı altında cinsel yaşamla ilgili konular yer almaktadır (s. 8). İnsanın cinsel gücünü veya

iştihasını artıracak içecekler ve onların yapım tarifleri verilmektedir. Zirâ özellikle yukarıda verilen *Kâmili's-Sanâ'a*'nın içerdiği konulara da bakıldığı zaman doğu hekimliğinde genelde düzenli ve sağlıklı bir cinsel yaşamın “hıfzıssiha” için gerekli bir unsur olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Bu noktadan sonra da, eserler besmelelerle ve başta İslâm Peygamberi ve âilesi hakkında olmak üzere yapılan duâlarla sona erdirilmektedir. Buradan da, çoğu zaman zannedildiği gibi, olayların birbirine karıştırılmadığı görülmektedir. Başka bir deyişle, cinsel yaşam ve bu konuda bilinçlenme ve bilinçlendirme olayı inaç olayına ters olarak değil, bilakis o bütünün bir parçası olarak ele alınmaktadır.

Sonuç

Kıbrıs Türk halk tababetinin esasları ve genel karakteristik özellikleri, Osmanlı'nın Anadolu ve diğer eyâletlerinde hâkim olan tababet anlayışına, Anadolu Beylikleri, Anadolu Selçuklu ve Büyük Selçuklu tababet geleneklerine ve İslâm, Hint ve eski Yunan (Grek) tıp ekollerine dayanmaktadır ve o kaynaklardan beslenerek gelişmiştir. Bu durumu, Kıbrıs Türklerinin yüzyıllarca faydalanmış olduğu ve günümüze kadar ulaştırılmış olan yukarıda bahsi geçen eserlerde “Câlnûs” (Galenos), “Yunaniyândan kitâblardan” faydalanan on beşinci yüzyılın büyük Anadolu Türk hekimi (Sabuncuoğlu) Şerefeddîn ve “Hazret-i Lokman”dan bahsedilmesi, özellikle de, Arapça kaleme alınmış olup, İbn Sînâ'nın *el-Kânûn fi't-tıbb* eserinden de önce bütün İslâm âleminde en yaygın şekilde bilinmeye ve hastahane-okullarda kullanılmaya başlayan ve önemli batı dillerine tercüme edilerek Avrupa tıp okullarında da temel ders kitabı olarak okutulan bir tıp eseri olan *Kâmili's-Sanâ'a*'nın on dördüncü yüzyılın sonlarında adı bilinmeyen bir mütercim tarafından Anadolu'da Türkçe'ye çevrilmiş olması ve bu eserin Kıbrıs'ta da on altıncı yüzyıldan itibaren görülmesi ve sıkça faydalanılan ve itina ile korunan bir eser olması açık şekilde göstermektedir. Yukarıda ele alınan eserlerin içerikleri ile Osmanlı tababetine âit eserlerin

içerikleri karşılaştırıldığında da söz konusu ilişkiyi kolayca tespit etmek mümkündür.

Burada şu tespitleri de aktarmak yerinde olacaktır: Bir Osmanlı eyâleti olan Kıbrıs'ta Türklerin sahip olduğu tıp anlayışı ve geleneği günümüzün modern tıp anlayışı ile kıyaslandığında, özellikle de sağlıklı yaşamın elde edilmesi, korunması, insanı rahatsız eden her türlü fizikî ve psikolojik rahatsızlıkların bir hastalık olarak kabul edilmesi, teşhis ve tedavileri ve bunların gerekleri noktalarından, her iki tıp anlayışı arasında şekil ve yaklaşım açısından önemli bir fark gözükmemektedir. En önemli fark olaraksa, muayene, teşhis-tedavi, cerrahî müdahale ve ilaç yapımında kullanılan araç ve gereçler gibi, insanlığın sahip olduğu bugünkü teknolojik seviye ve imkanların hekimlerin de istifadesine sunulmuş olması gözükmektedir.

Bu vesileyle, eski hekimlerin, kendi zamanlarında hastalıkların tedavisinde kullandığı tıbbî yöntemlerin yanında ayrıca hastaya *Kur'an*'dan şifâya dair bazı âyetleri okuması ve İslâm inancına göre, herşeyin yaratıcısı, mürebbisi, tedbircisi ve her dertliye, genelde sağlık nimetinin kıymetini taktir ettirmek gibi bazı hikmetler için derdi de, şifâyı da veren, yani “şâfi” olan Allah'tan yardım dilenmesi yönünde hastalarına yaptığı telkinâtın günümüz hekimliğinde de yeri bulunduğunu belirtmek gerekir. Hastalığı ne kadar ağır olursa olsun hastanın moralinin yüksek olmasının, ümidini kaybetmemesinin ve bu amaçla kendisine bazen gerçeklere uymayacak şekilde bile olsa yapılan telkinatın hastalığın yenilebilmesinde etkisinin büyüklüğü bugün de inkâr edilemez bir gerçektir.

Konuya ancak bir “giriş” yapmak amacıyla hazırlanmış ve alanında bir ilk olan bu çalışmayla, Kıbrıs Türk tarihinin birçok yönü gibi, Kıbrıs Türk halk tababetinin de incelenmeye ve araştırılmaya lâyık bir niteliğe sahip olduğu bir parça görülmüştür.

KAYNAKLAR

1. Köprülü MF. Osmanlı Devletinin Kuruluşu. 3. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
2. Şehsuvaroğlu BN. İstanbul'da 500 Yıllık Sağlık Hayatımız. İstanbul, 1953.

3. Ünver s. Her Yönü ile İslam Hekimliği. Dirim 1977; 52:17.
4. Sayılı A. Turkish Contribution to Scientific Work in Islam. Ankara : Turkish Historical Society Press, 1985.
5. Ünver S. Tıp Tarihi. İstanbul, 1977.
6. Ünver S. Selçuk Tababeti (XI.-XIV. Asırlar). Ankara, 1940.
7. Terzioğlu A. Selçuklu Hastanelerinde Tıp Eğitimi ile Deontoloji ve Avrupa'ya Tesirleri. Tarih ve Toplum 1992; 107.
8. Şehsuvaroğlu BN. Anadolu'da Dokuz Asırlık Türk Tıp Tarihi. İstanbul, 1957.
9. Sayılı A. Certain Aspects of Medical Instruction in Medieval Islam and its Influences on Europe. Belleten 1961;2(178).
10. Ataç AG. Tıp Tarihi. İstanbul, 1925.
11. Ünver S. Türklerin Tıbbi Hizmetleri ve Türk Tababetinin Tarihi Tekamülüne Kısa Bir Bakış. İstanbul, 1935.
12. Ünver S. İslam Tababetinde Türklerin Yeri. Tedavi Kliniği ve Laboratuvarı 1936; 5(19).
13. Uzel İ. Osmanlı Türk Tıbbı. Osmanlı. 8. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
14. Uludağ Ş. Tıp İlimi ve Osmanlı Türkleri. İstanbul, 1937.
15. Adıvar A. Osmanlı Türklerinde İlim. 5. Baskı. İstanbul : Remzi Kitabevi, 1991.
16. Sarı NA. Osmanlılarda Tıphanenin Kuruluşuna Kadar Tıp Eğitimi. Türk Dünyası Araştırmaları 1983; 22.
17. Kastellioğlu M. Fatih Devrinde Tıp. Dirim 52:1-2.
18. Akgündüz A. Belgeler Gerçekleri Konuşuyor (3). İzmir, 1991.
19. Akgündüz A. Belgeler Gerçekleri Konuşuyor (1). İzmir, 1989.
20. Uludağ Ş. Beş Buçuk Asırlık Türk Tababeti Tarihi. İstanbul, 1925.
21. Çevikel N. Kıbrıs Eyaleti: Yönetim, Klise, Ayan ve Halk (1750-1800) Bir Değişim Döneminin Anatomisi. Gazimağusa (K.K.T.C.) : Doğu Akdeniz Üniv. Basımevi, 2000.
22. Kitab-ı Şetta (Çeşitli Eserler).K.K.T.C. Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi (Girne) El Yazmaları Kataloğu:A 2136 (1-18); Katolok No: 98; Arşiv Sıra No: 1459; Arşiv Kutu No:441.
23. Devellioğlu F. Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat. 12. Baskı. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 1995.
24. Müellefi Meçhul Eserler. K.K.T.C. Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi (Girne) El Yazmaları Kataloğu:A 2136 (1-18); Katolok No: 168; Arşiv Sıra No: 160; Arşiv Kutu No:51.
25. Sabuncuoğlu Şerefeddin. Cerrahiyetü'l-Haniye I-II. Yayına Hazırlayan:Uzel İ. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992.
26. Erdemir AD. Osmanlı-Türk Tıbbında Mısır Çarşısı'nın Yeri ve Önemi. Osmanlı, 8. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 558-64.
27. Şeşen R, Altan MH, İzgi C. Kıbrıs İslam Yazmaları Kataloğu İstanbul: İslam tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı (İSAR), 1995.

Geliş Tarihi: 26.11.2002

Yazışma Adresi: Dr.Nuri ÇEVİKEL
Doğu Akdeniz Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
Gazimağusa, KKTC

¶Bu yazının aslının bir özeti; İz Bırakmış Kıbrıslı Türkler 2. Sempozyumu, 12-14 Kasım 2001, Doğu Akdeniz Üniversitesi, Gazimağusa / KKTC, (Gazimağusa: Doğu Akdeniz Üniversitesi Kıbrıs Araştırmaları Merkezi, 2001)'de "Osmanlı Dönemi Kıbrıs Türk Tababetine Giriş" başlığı ile bildiri olarak sunulmuştur.